

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

ТАРАСОВА Тетяна Вікторівна

УДК 371.83 “71” (477) “19”

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ І
РОЗВИТКУ ТРУДОВИХ ОБ’ЄДНАНЬ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ
(XX століття)**

13.00.02 – теорія та методика навчання технологій

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор
Оржеховська Валентина Михайлівна,
головний науковий співробітник лабораторії
превентивного виховання Інституту проблем
виховання НАПН України

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Калініченко Надія Андріївна,
завідувач кафедри педагогіки, психології і
корекційної освіти Кіровоградського обласного
інституту післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського;

доктор педагогічних наук, старший
науковий співробітник
Піддячий Микола Іванович,
головний науковий співробітник лабораторії
профільного навчання і профконсультацій
Інституту педагогіки НАПН України

Захист відбудеться «11» жовтня 2013 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.19 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «10» вересня 2013 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

М. П. Малезик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Однією з найдавніших форм виховання, властивій всім історичним формаціям, є трудове виховання підростаючого покоління, на важливості і необхідності якого наголошувалось ще на етапі патріархальної родової общини. Праця – головна умова існування людини, формування її духовно-фізичного розвитку, основа суспільних і соціально-економічних перетворень. Будь-які спроби уникнути продуктивної праці зумовлюють негаразди для особистості і суспільства. Важливою складовою змісту трудового виховання є вироблення потреби в праці, усвідомлення школярем її соціальної значущості, сформованість працелюбності, ініціативності, схильності до підприємництва, розуміння економічних законів і проблем суспільства та засобів їх розв'язання, готовність до творчої діяльності, самореалізації й конкурентоспроможності.

Трудові об'єднання школярів (ТОШ) – це соціально-педагогічне явище масового і організованого залучення школярів до суспільно корисної, продуктивної праці з ефективним виховним впливом на особистість. Посилена увага до трудового виховання у 20-ті роки дала поштовх до виникнення і розвитку шкільних виробничих колективів, господарських кооперативів, літніх шкіл, що стали прообразами створення навчально-виробничих комбінатів (НВК), учнівських виробничих бригад (УВБ), таборів праці і відпочинку (ТПВ), трудових загонів старшокласників (ТЗС), шкільних лісництв (ШЛ), шкільних кооперативів, аграрних об'єднань, молодіжних таборів праці і відпочинку та інших моделей трудового навчання і виховання учнівської молоді упродовж ХХ століття.

Аналіз історичних, соціально-педагогічних умов свідчить, що трудові об'єднання школярів створювалися в навчальних закладах для спільної з дорослими праці в позашкільний час в різних галузях народного господарства з метою ефективної трудової підготовки учнівської молоді до реального життя, вибору професії. До здобутків розвитку шкільної освіти в Україні відносимо створення та функціонування в навчальних закладах системи трудової підготовки підростаючого покоління, що поєднувала урочну та позаурочну роботу, суспільно корисну діяльність школярів, допрофесійну і професійну підготовку, профорієнтацію, економічну освіту тощо. На це неодноразово вказували у своїх дослідженнях Д. Тхоржевський, А. Вихрущ, О. Падалка, С. Дем'янчук, М. Левківський, В. Мадзігон, В. Сидоренко, М. Корець, М. Піддячий, М. Солдатенко, Н. Слюсаренко, О. Шпак та ін.

У дослідженні проблеми становлення та розвитку ТОШ опиралися на ідеї видатних вітчизняних педагогів (С. Русова, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, І. Ткаченко, О. Захаренко та ін.) щодо наукових основ організації трудової підготовки; роботи практиків, громадських діячів (П. Блонський, Н. Крупська, С. Шацький та ін.), в яких розкривалися теоретико-методологічні принципи формування колективу і особистості, зв'язок школи із

життям; висновки науковців щодо раціональної організації праці в УВБ (С. Гореславський, К. Ахіяров, І. Матюша, І. Чернишенко, К. Іванович, К. Чорна, Н. Калініченко); підвищення виховного потенціалу у ТПВ (І. Гончаров, П. Дербенєв, Н. Ничкало, А. Тубельський, В. Усаков, Н. Мачнєв, Н. Зверєва, Г. Ксендзова, В. Оржеховська,); принципи організації суспільно корисної продуктивної праці учнів у трудових загонах старшокласників (В. Близнюк, А. Любар, Г. Левченко, Т. Калугіна, Т. Веретенко); дослідження, в яких висвітлювалися організаційно-педагогічні аспекти ефективності виховної діяльності ТОШ (П. Атутов, В. Поляков, Н. Семикін, В. Виговська, Н. Лепіхова, О. Родіна, В. Усаков, В. Савченко).

Проведений аналіз результатів теоретичних і практичних досягнень функціонування трудових об'єднань школярів упродовж ХХ століття з позицій загальнонаукових принципів системності, структурності, цілісності уможливив виявлення низки *суперечностей* між: існуючим рівнем трудового навчання і виховання школярів, рівнем їх особистих сподівань щодо самоствердження в праці і відсутністю достатніх умов у суспільстві для їх реалізації, що утруднює їх адаптування в житті; визнанням школярами важливості праці як джерела життя і споживацькими інтересами та орієнтаціями, падінням престижу праці, деформацією мотивів трудової діяльності в масовій свідомості, що підкріплюється думкою деяких батьків та культивується ЗМІ; між сучасними вимогами суспільства до трудового навчання і виховання учнівської молоді і підготовкою кадрів до цього виду навчально-виховної діяльності; відсутністю науково-методичного супроводу діяльності ТОШ.

Високо оцінюючи досягнення науковців і практиків, досвід діяльності трудових об'єднань школярів упродовж ХХ століття, враховуючи актуальність, соціальну значущість проблеми та відсутність сучасних науково-обґрунтованих історико-педагогічних досліджень, з метою творчого використання здобутків у сучасних умовах розбудови і входження України до європейського освітнього простору нами була обрана тема дослідження **«Соціально-педагогічні умови становлення і розвитку трудових об'єднань школярів в Україні (ХХ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною наукової проблеми «Соціально-педагогічні умови профілактики девіантної поведінки учнів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи», державний реєстраційний номер 01051U000253, над якою працює лабораторія превентивного виховання НАПН України. Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту проблем виховання АПН України (протокол № 10 від 27 жовтня 2005 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 10 від 26 грудня 2006 р.).

Мета дослідження: теоретично узагальнити та науково обґрунтувати соціально-педагогічні умови становлення та розвитку трудових об'єднань школярів України впродовж ХХ століття.

Досягнення поставленої мети відповідно до об'єкта, предмета дослідження визначає наступні **задачі**:

- на основі ретроспективного аналізу джерельної бази узагальнити стан дослідження проблеми становлення та розвитку трудових об'єднань школярів упродовж ХХ століття;
- систематизувати й охарактеризувати нормативно-правову базу діяльності трудових об'єднань школярів України;
- визначити етапи та розкрити особливості розвитку трудових об'єднань школярів в історії шкільної освіти України;
- визначити соціально-педагогічні умови становлення і розвитку ТОШ як ефективної форми трудової підготовки учнів загальноосвітньої школи.

Об'єкт дослідження – розвиток трудових об'єднань школярів України.

Предмет дослідження – організаційно-змістові характеристики діяльності трудових об'єднань школярів упродовж ХХ століття.

Теоретичною основою дослідження є положення про методологію та методи вивчення історико-педагогічних досліджень (С. Гончаренко, О. Сухомлинська, О. Пометун, М. Ярмаченко, Л. Вовк, М. Євнух); розвиток педагогічної науки та вітчизняної школи (Л. Березівська, М. Грушевський, О. Духнович, В. Сухомлинський, В. Кузь, М. Стельмахович, Б. Ступарик), теорію формування змісту освіти та трудової підготовки учнів загальноосвітньої школи (А. Вихрущ, М. Солдатенко, О. Коберник, О. Ляшенко, М. Піддячий, О. Шпак, М. Корець, С. Дем'янчук, В. Мадзігон, Д. Тхоржевський); роль праці у формуванні та соціалізації особистості (І. Бех, І. Бондар, В. Гільбук, О. Киричук, С. Максименко, В. Моляко), роль продуктивної праці у становленні особистості (С. Гореславський, О. Любар, І. Гончаров, В. Вербицький, В. Оржеховська, І. Матюша, Д. Сметанін, Н. Калініченко), соціально-педагогічні аспекти впливу суспільно-трудової діяльності на колектив і особистість (Т. Мальковська, А. Ковальов, О. Биховська, Т. Коннікова, І. Чернишенко, Л. Новікова).

Нормативно-правову базу дослідження складають законодавчі акти і нормативні документи вищих органів влади, документи МОН України, матеріали педагогічних з'їздів; визначальні документи з проблем освіти в Україні: Закон України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», положення Національної доктрини розвитку освіти в Україні у ХХІ столітті, Концепція трудової підготовки школярів, Концепція профільного навчання у старшій школі.

Фактологічний матеріал дисертації базується на наукових працях і публікаціях вітчизняних вчених, статистичних збірниках, документах і матеріалах

фондів Державного архіву Київської області (Ф-Р № 142); Державного архіву Кіровоградської області (Ф. 7138), Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (Ф. 166, 177, Ф.-Р №27-17); наказам, розпорядженнях, листах Міністерства освіти і науки України (1920-2000 рр.), психолого-педагогічній та історико-педагогічній літературі.

Для розв'язання визначених завдань, досягнення мети використовувалися такі взаємодоповнюючі **методи дослідження**:

– *теоретичні*: історико-логічний аналіз і систематизація психолого-педагогічної і методичної літератури, архівних джерел, нормативно-правової бази з метою вивчення і узагальнення історичного вітчизняного досвіду становлення ТОШ; хронологічно-системний і проблемно-пошуковий методи для наукового обґрунтування умов становлення і розвитку трудових об'єднань школярів у історії шкільної освіти України;

– *емпіричні*: узагальнення педагогічного досвіду загальноосвітніх закладів з налагодження роботи ТОШ; аналіз різних видів діяльності учнів у ТОШ, вивчення та аналіз нормативно-правових документів;

– *графічні*: схеми, таблиці, побудовані на основі структурно-порівняльного аналізу документальних і наукових джерел з досліджуваної проблематики.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в тому, що:

– *вперше* теоретично узагальнено в історичній ретроспективі вітчизняний досвід та нормативно-правова база становлення і розвитку трудових об'єднань школярів упродовж XX століття; встановлено історичну послідовність виникнення перших учнівських виробничих бригад на теренах України; введено в науковий обіг маловідомі документи, статистичні та історичні дані щодо становлення та розвитку ТОШ; на основі поєднання суспільно-політичних, соціально-економічних, педагогічних, психологічних, загальнокультурних умов визначено і охарактеризовано етапи становлення і розвитку трудових об'єднань школярів упродовж XX століття; розкрито виховні можливості, функції (цільові, соціально-психологічні, оперативні), особливості діяльності органів учнівського самоврядування на етапах становлення і розвитку ТОШ;

– *уточнено* сутність поняття «трудові об'єднання школярів»; специфіка організації трудової підготовки і виховання учнів у трудових об'єднаннях упродовж XX століття;

– *подальшого розвитку* набули зміст, форми і методи трудового навчання і виховання школярів у трудових об'єднаннях школярів; дослідження впливу трудової підготовки на формування особистості члена ТОШ, усвідомлення ним своєї ролі та місця в житті суспільства.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що обґрунтовані в ньому теоретичні положення, висновки та узагальнення можуть

бути використані у процесі викладання у вищих педагогічних навчальних закладах різних рівнів акредитації курсів із загальної педагогіки, історії педагогіки, історії України, методики трудового навчання; при підготовці навчальних програм, спецкурсів і спецсемінарів, навчальних посібників, хрестоматій, довідкових видань. Запропоновані результати і висновки дослідження сприятимуть підвищенню кваліфікаційного рівня вчителів трудового навчання через систему післядипломної педагогічної освіти, удосконаленню фахової підготовки майбутніх вчителів-організаторів роботи з ТОШ; у практичній діяльності структурних підрозділів Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

Впровадження результатів дослідження. Результати дослідження впроваджено: у навчальний процес (лекційно-семінарські заняття) системи підвищення кваліфікації післядипломної педагогічної освіти Івано-Франківського ІППО (довідка № 01/270 від 28.04. 2011 р.), фізико-технологічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 120 від 7.08. 2012 р.), у навчально-виховний процес Центру позашкільної роботи «Північне сяйво» Святошинського району м. Києва (довідка № 04/261 від 15.05 2012 р), в системі поширення інноваційного досвіду Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОН України (довідка № 161/ К від 29.09. 2012 р.).

Апробація результатів дисертації здійснювалася в публікаціях і виступах на наукових, науково-практичних, практичних конференціях, форумах різних рівнів – міжнародних: «Інноваційні технології превентивного виховання дітей та молоді: соціально-педагогічний аспект» (м. Чернівці, 2005 р.); «Проблеми залучення молоді до процесу прийняття рішень на місцевому і регіональному рівнях» (м. Київ, 2005 р.); «Формування мотивації здорового способу життя та профілактика ВІЛ/СНІД засобами освіти» (м. Київ, 2006 р.); «Формування у дітей і молоді культури здоров'я (фізичного, психічного, духовного) засобами позашкільної освіти» (м. Київ, 2007 р.); I Міжгалузева міжнародна науково-практична конференція «Реалізація концепції освіти з безпеки життєдіяльності: сучасні проблеми та ефективність інноваційних освітніх технологій» (м. Тернопіль, 2008 р.); III Всеукраїнська науково-практичної конференції з міжнародною участю «Освіта і здоров'я: формування здоров'я дітей, підлітків та молоді в закладах освіти» (м. Суми, 2010 р.); всеукраїнських: «Теоретико-практичні реалії сучасного виховання дітей та учнівської молоді» (м. Київ, 2005 р.); XVII Всеукраїнські педагогічні читання «В. Сухомлинський і О. Захаренко: вивчати сьогодення, передбачати майбутнє» (м. Черкаси - Сахнівка, 2010 р.), Всеукраїнського круглого столу «Перспективи діяльності учнівських трудових об'єднань» (м. Київ, 2012 р.), «Освітня галузь «Технології»: реалії та перспективи» (м. Полтава, 2013 р.).

У ході роботи над дисертаційним дослідженням автор брав безпосередню участь в організації і проведенні 5 заходів: міжнародної науково-практичної

конференції «Проблеми залучення молоді до процесу прийняття рішень на місцевому і регіональному рівнях» (м. Київ, 2005 р.); молодіжного історико-мистецького фестивалю для кримсько-татарської і української молоді «Пам'ятаймо про минуле, дбаймо про майбутнє» (м. Жовті Води, 2006 р.), I міжгалузевої конференції «Реалізація концепції освіти з безпеки життєдіяльності: сучасні проблеми та ефективність інноваційних освітніх технологій» (м. Тернопіль, 2008 р.); V, VI Всеукраїнського форуму з міжнародною участю «Формула успіху правової держави очима дітей» (м. Тернопіль, 2012, 2013 рр.); I Всеукраїнського зльоту трудових учнівських об'єднань (м. Київ, 2012 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 9 наукових праць, з них 1 монографія, 6 статей у наукових фахових виданнях України, 2 – в інших виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (335 найменувань), додатків на 150 сторінках. Загальний обсяг дисертації 380 сторінок, основний зміст викладено на 195 сторінках. Робота містить 4 таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність досліджуваної проблеми, вибір теми дослідження; визначено мету, завдання дослідження, об'єкт, предмет наукової роботи. Охарактеризовано комплекс методів дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення, подано джерельну і фактологічну базу дослідження, наведено відомості про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг роботи.

У першому розділі **«Становлення та розвиток трудових об'єднань школярів як соціально-педагогічна проблема»** подано історіографію проблеми дослідження; здійснено історико-генетичний аналіз становлення та розвитку трудових об'єднань школярів упродовж XX століття; розкрито основні соціально-економічні, соціально-політичні, культурно-освітні, психолого-педагогічні, організаційно-педагогічні умови, що сприяли розвитку та масовому поширенню діяльності ТОШ.

У результаті вивчення й систематизації архівних джерел, аналізу психолого-педагогічної літератури, наукових праць та публікацій вчених, педагогічного досвіду, нормативних документів вищих органів влади і комсомолу, профільного міністерства, статистичних відомостей, стенограм злетів активу ТОШ виокремлено шість етапів розвитку трудових об'єднань школярів у історії шкільної освіти України. Проведений контент-аналіз наукових досліджень, пов'язаних із діяльністю різних видів ТОШ, засвідчив їх кількісне і тематичне різноманіття, що розпочато ще в 40-их роках XX століття.

Аналіз та узагальнення даних дослідження дали змогу встановити історичну послідовність виникнення на Україні перших учнівських виробничих бригад, хоча явище пов'язувалось із діяльністю Григорополіської школи (Росія, Ставрополь, 1954 р.). На території України успішно працювали у сільському господарстві наприкінці 40-х років ряд УВБ у Вінницькій, Полтавській, Сумській, Чернігівській, Дніпропетровській, Черкаській областях. У 1947 році УВБ Сокиринської семирічної школи Чернігівської області була визнана переможцем Всесоюзного конкурсу садівників і нагороджена перехідним Червоним прапором і грошовою премією.

У першому розділі уточнено специфіку поняття «трудові об'єднання школярів» як виду позашкільної діяльності і однієї з основних форм організації суспільно корисної продуктивної праці учнів. Охарактеризовано основні види ТОШ: учнівська виробнича бригада, шкільне лісництво, табори праці і відпочинку, трудові загони старшокласників, шкільна ремонтна бригада та визначено особливості діяльності моделей трудових об'єднань школярів з урахуванням ринкових відносин: шкільне агрооб'єднання, районне навчально-виробниче об'єднання, шкільні кооперативи, трудове аграрне об'єднання тощо.

Визначено на основі джерельної бази соціально-педагогічні напрями діяльності трудових об'єднань: *ціннісні, орієнтаційні, операційні, інтеграційні, профілактичні*. До ціннісного напрямку діяльності ТОШ відносимо забезпечення можливостей реалізації особистості у сфері економічних взаємин, виховання працьовитості, відповідальності, охайності, бережливості, організованості, соціальної активності і підприємливості, дослідництва, раціоналізаторства і т.п.; орієнтаційний напрям сприяє підготовці до професійного самовизначення та майбутньої професійної діяльності; операційний допомагає засвоїти способи практичного вирішення виробничих і організаційних завдань, сформулювати відповідні способи поведінки, інтеграційний пов'язаний із включенням школярів у систему реальних виробничих відносин; профілактичний напрям діяльності ТОШ забезпечує можливість отримання школярами законних способів заробітку, сприяє зниженню рівня дитячої бездоглядності, поширення незаконних форм дитячої праці, правопорушень, проявів девіацій поведінки.

У ході дослідження встановлено, що функціонування ТОШ має два головні етапи: підготовчий та робочий. Впродовж підготовчого періоду з'ясовуються всі необхідні організаційні питання, відбувається навчання правил техніки безпеки, інструктажі з виробничої санітарії та охорони праці, профілактики травматизму на підприємствах, професійне навчання. Цьому періоду властивий поділ навчально-виховної діяльності на такі підетапи: діагностичний, моделювання життєдіяльності трудового об'єднання і конструювання виховного процесу. В робочий період функціонування ТОШ виконує виробничі завдання згідно договору з урахуванням знижених для школярів норм. Педагогічне керівництво здійснюється призначеним

вчителем та спеціалістом-партнером закладу із будь-якого господарства.

У часі здобуття Україною незалежності знищена система традиційного охоплення учнів суспільно корисною продуктивною працею та підготовки вчителя до роботи з трудовими об'єднаннями школярів; різко зменшилася кількість НВК, відсутні умови для залучення учнів до роботи влітку у ТЗС, активного відпочинку і праці через ТПВ, що викликало поширення незаконних форм дитячої найманої праці і, відповідно, ріст злочинності серед неповнолітніх; масові трудові акції замінені платними послугами приватним фірмам; недостатньо використовується профілактично-виховний потенціал учнівського самоврядування при вирішенні соціально-педагогічних завдань. Такий стан сприяє поширенню серед учнів рестрикціонізму, ригідності, браку компетентності, розвитку почуття страху перед самореалізацією тощо.

У другому розділі **«Розвиток трудових об'єднань школярів України упродовж XX століття»** охарактеризовано особливості поєднання аксеологічного (знання господарсько-економічних, виробничо-технологічних, естетичних, правових особливостей праці) та праксеологічного базису (господарсько-економічні, виробничо-трудова, профорієнтаційні, організаційно-виробничі, творчо-конструктивні уміння) з активною участю школяра в демократичних процесах розвитку школи в адаптації діяльності ТОШ згідно вимог соціуму. За умови кардинальних перетворень у вітчизняній освіті (90-і роки), становлення ринкових відносин, залучення мікро-, макро-, мезо- чинників соціального середовища до розбудови ТОШ у відповідності з прогресивними концепціями, педагогічними принципами, завданнями розкрито особливості нових структурно-функціональних моделей трудового виховання учнів: бригада – структурний підрозділ школи; учнівські сільськогосподарські бригади (на основі моделі УВБ сільської школи – структурний підрозділ школи за відсутністю землі і техніки); сільська школа-толока, діяльність УВБ на основі аренди основних засобів виробництва; трудове аграрне об'єднання; міжшкільні учнівські виробничі бригади (об'єднання); багатoproфільні ТОШ на кооперативній основі, різновікові трудові загони школярів і студентів, трудові учнівські об'єднання тощо.

На основі аналізу джерельної бази, практики діяльності ТОШ доведено роль самоврядування у підготовці учнів до трудового життя у правовому, демократичному суспільстві. З'ясовано, що структура органів самоврядування вибудовується в залежності від конкретних справ і видів діяльності трудових об'єднань школярів. Розкрито виховні можливості, функції (цільові, соціально-психологічні, оперативні), особливості діяльності органів учнівського самоврядування на кожному з шести етапів становлення і розвитку ТОШ упродовж століття. Результати наукового пошуку засвідчили постадійну залежність (процесуально-ситуативна, якісно-ситуативна, якісно-статична, якісно-динамічна,

якісно-перспективна) між розвитком органів учнівського самоврядування у ТОШ і процесом самовиховання члена трудового колективу, що забезпечує профілактичну складову його діяльності.

Доведено, що у трудових об'єднаннях учень проходить «практику» захисту від різноманітних шкідливих впливів за допомогою реєструючого (формування адекватного мислення та системи знань з безпеки життя, вмінь і навичок дотримання певних правил, здатності відповідати за свої дії, власні вчинки та їх наслідки) і регулюючого (керування своїми діями – дотримання типової моделі поведінки, що зберігає в умовах потенційної небезпеки здоров'я і життя школяра) самоконтролю. У дослідженні підтверджено статистичними даними залежність між участю школяра в трудовому об'єднанні, яке надає підліткові можливості реалізувати знання з основ наук в практиці промислового, сільськогосподарського виробництва та в сфері матеріально-побутового обслуговування, розвинути уміння і попередженням асоціальних проявів поведінки, збереженні його здоров'я через систему колективної соціально значимої діяльності, що забезпечує стабільність поведінки неповнолітнього в нових для нього умовах життя і діяльності.

З'ясовано, що особливо актуальною і важливою педагогічною умовою розвитку трудових об'єднань школярів з метою творчого використання національного досвіду в реаліях розбудови і входження України до європейського освітнього простору є його кадрове забезпечення. Розкрито періоди підготовки вчителя до діяльності в ТОШ, що базуються на єдності і взаємозв'язку всіх предметів загальноосвітнього, психолого-педагогічного та методичного спрямування, досвіду педагогічних практик, НДР та практичного застосування активних форм і методів роботи, вибір яких залежить від мети, завдань, місця і часу проведення, технологічного забезпечення.

ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічної літератури, архівної бази з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що окреслена відповідно до завдань і предмету проблематика досить широко представлена в законодавчих та нормативних документах, освітніх планах і програмах, пресі, педагогічних дослідженнях. Одержані результати в ході проведеного дослідження дають можливість зробити такі висновки і узагальнення:

1. Узагальнено стан дослідження проблеми становлення та розвитку трудових об'єднань школярів у філософській, психолого-педагогічній, соціологічній літературі й практиці діяльності закладу освіти. Різноманітні ТОШ створювалися в школах для спільної з дорослими праці в позашкільний час в різних галузях народного господарства з метою більш ефективної трудової підготовки молоді до реального життя, вибору професії. Головними чинниками функціонування ТОШ:

взаємозв'язок навчання, продуктивної праці і виховання, масовість, добровільність, самодіяльність, цілорічність, використання передових методів господарювання, договірна основа діяльності, єдине нормативне забезпечення, моделювання системи колективно-виробничих відносин, співпраця. Трудові об'єднання розширюють виховні можливості школи в організації і координації виховного впливу на учнів, сприяють удосконаленню змісту, форм і методів роботи з ними, набуттю соціального досвіду у різних видах діяльності – трудовій, соціально-політичній, пізнавальній, дозвіллєвій, фізкультурно-спортивній, художній.

Охарактеризовано основні види ТОШ: учнівська виробнича бригада, шкільне лісництво, табори праці і відпочинку, трудові загони старшокласників, шкільна ремонтна бригада, різновікові трудові загони школярів і студентів, які за ринкових відносин набули нового змісту: модель бригада – структурний підрозділ школи; учнівські сільськогосподарські бригади (на основі моделі УВБ сільської школи – структурний підрозділ школи за відсутності землі і техніки); сільська школа-толока, діяльність УВБ на основі оренди основних засобів виробництва; трудове аграрне об'єднання; міжшкільні УВБ (об'єднання); багатопрофільні трудові об'єднання школярів на кооперативній основі, різновікові трудові загони школярів і студентів, трудові учнівські об'єднання (ТУО) тощо.

Доведено, що соціально-педагогічними напрямками діяльності ТОШ є: ціннісний, орієнтаційний; операційний, інтеграційний, профілактичний.

Уточнено поняття «трудові об'єднання школярів» як виду позашкільної діяльності і однієї з основних форм організації суспільно корисної продуктивної праці учнів, які об'єднані спільністю цілей, виробничою працею в різних галузях народного господарства при безпосередньому врахуванні інтересів колективу й особистості, і утворюються на базі шкіл, позашкільних навчальних закладів, підприємств з метою трудового виховання молоді, забезпечення вторинної зайнятості її у вільний від навчання час.

2. Систематизовано й охарактеризовано нормативно-правову базу розвитку трудових об'єднань школярів. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що у всіх змінах, які відбувалися у трудовому навчанні і вихованні школярів 20-90-х років ХХ століття, головну роль відігравала управлінська діяльність керівних органів країни, ідеологічна позиція партії і комсомолу. Визначено відповідність основозабезпечуючих документів з трудового навчання і виховання школярів певному історичному моменту, а соціально-політичні виклики науково-технічної (60-ті роки ХХ ст.), технологічної (70-90-роки ХХ ст.) революцій та економічна криза зарубіжних країн (початок 80-х років ХХ ст.), перебудовчі процеси пострадянського простору кінця ХХ століття зумовили необхідність їх перегляду. Аналіз законодавчої, інструктивно-нормативної бази, документів МОН України щодо розвитку і функціонування видів ТОШ, трудового навчання і виховання учнів дозволяє стверджувати їх актуальність для влади, освіти,

органів місцевого самоврядування. З метою покращення діяльності ТОШ, трудової підготовки учнів, підвищення престижу масових професій МОН України разом із зацікавленими профільними міністерствами систематично організовували різноманітні конкурси, змагання, виставки кращих робіт учнів, олімпіади, огляди.

3. Визначено шість етапів в історіографії проблеми становлення і розвитку ТОШ впродовж XX століття. *Перший етап (20-30 рр.)* – залучення учнів до різноманітних видів праці, створення трудових колективів як прототипу майбутніх ТОШ; *другий – 40-ві роки XX ст.*, що пов'язаний з організацією нових форм трудових об'єднань, які прискорювали перемогу над ворогом; *третій – 1954-1972 рр.* – пошук ефективного зв'язку навчання і виховання з життям, залучення школярів до виробничої праці, визначення її змісту, вирішення основних методико-теоретичних питань; *четвертий – 1972-1983 рр.* – масовий розвиток різноманітних видів трудових об'єднань школярів, переважно без свідомого визначення об'єкту робіт, виховних можливостей учнівського колективу, самоврядування та ін. На цьому етапі за пропозицією комсомолу літні канікули стали називатися «літньою трудовою чвертю» (1973 р.) та вперше у постанові розтлумачено поняття «трудова об'єднання школярів» (1978 р.); *п'ятий етап розвитку ТОШ* припадає на 1984-1991 роки і відрізняється від попередніх якісно новим підходами до здійснення трудового навчання і виховання школярів; *шостий – роки незалежної України* зі специфічним ігноруванням трудового виховання школярів та пошуками ефективних моделей залучення учнівської молоді до трудової діяльності.

Виокремлено у процесі функціонування ТОШ два головних етапи: підготовчий та робочий, охарактеризовано особливості їх роботи.

З'ясовано історичну послідовність виникнення перших учнівських виробничих бригад. На території України ще наприкінці 40-х років XX ст. успішно працювали УВБ Алтинівської СШ Сумської області, Заруднянської СШ Полтавської області, Малодівицької СШ Чернігівської області, Мишуринорізької СШ Дніпропетровської області, Іркліївської СШ Черкаської області, Станіславської СШ Херсонської області; з літа 1960 року УВБ діяли у всіх сільських школах України.

4. Визначено, що розвиток трудових об'єднань школярів упродовж XX ст. обумовлювався поєднанням ряду політичних, соціально-економічних, педагогічних, психологічних, загальнокультурних умов. Серед соціально-економічних умов виникнення ТОШ відзначимо: складний матеріальний стан сімей, безробіття, сирітство, бездоглядність, отримання школами землі в користування (згідно Земельного законодавства, 1922 р.), бурхливий розвиток кооперативів, відновлення грошової оплати праці (введення тарифів, заробітних плат – період НЕПу), радикальні перетворення в промисловості, трудова міграція, курс на інтенсивне відновлення діяльності зруйнованого господарства, темпи НТР, виклики технологічної революції (70-90 рр.), економічна криза зарубіжних країн

(80 pp.), перебудовчі процеси пострадянського простору кінця XX ст. та ін. До загальнокультурних умов відносимо: вплив прогресивних ідей розвитку шкіл, зарубіжного досвіду, досягнень вітчизняної педагогічної науки в галузі трудового навчання і виховання. Психолого-педагогічні умови: розвиток особистості в колективі і через колектив; захист і підтримка інтересів дитини; створення і набуття практичних навичок, необхідних для самостійного життя; організація ефективного самоврядування у всіх сферах життя і діяльності школяра; пріоритетність трудового начала у навчально-виховному процесі; підготовка вчительського корпусу; педагогічний супровід розбудови системи ТОШ, особистісно-орієнтований і компетентнісний підходи до організації навчання і виховання учнівської молоді.

Встановлено, що в Україні впродовж досліджуваного періоду була створена ефективна система підготовки вчителя до роботи з ТОШ: викладання курсів, спеціальних тем, діяльність факультетів громадських професій у вищих закладах освіти. Система перепідготовки вчителів на базі інститутів підвищення кваліфікації (інститути післядипломної педагогічної освіти) включала теоретичний і практичний блоки, що на сьогодні втрачено й потребує свого позитивного вирішення.

З'ясовано, що досвід управління особистістю в праці, поведінці, спілкуванні в організації роботи самоврядування виступає основною умовою формування умінь і навичок трудового самовиховання: необхідні якості в трудовій діяльності є результатом самовиховання і навпаки. Розкрито виховні можливості, функції, особливості організації ефективного самоврядування в ТОШ, що будується з врахуванням управлінських засад (спільного аналізу, планування, організації безпосередньої діяльності членів ТОШ, контролю і регулювання та оцінювання результатів діяльності), на кожному з етапів становлення і розвитку трудових об'єднань упродовж XX століття.

Узагальнення досвіду становлення та розвитку трудових об'єднань школярів дозволяє зробити висновок, що це ефективна форма залучення школярів до праці із чітко вираженою виховною спрямованістю. Відміна функціонування різних видів ТОШ, недостатня підтримка з боку держави, законодавча невизначеність їх роботи наприкінці XX століття сприяла поширенню незаконних форм дитячої праці, що згубно впливають на генофонд нації, провокуючи ріст підліткової злочинності, відхиленню у формуванні соціально-значущих якостей особистості учня.

Проведене дослідження не вичерпує розв'язання усіх проблем, пов'язаних із функціонуванням ТОШ. На нашу думку, вимагають подальшого вивчення проблеми впливу соціально-культурних особливостей регіону на зміст, форми і методи навчання і виховання школярів в ТОШ; дослідження специфіки виховання школярів в ТОШ з урахуванням типу освітнього закладу; вивчення особливостей

функціонування підприємства в структурі трудових об'єднань як фактору виховання підприємливості, формування конкурентноздатного менеджера, організація діяльності ТОШ для дітей з особливими потребами тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Монографія

1. Становлення та розвиток трудових об'єднань школярів України: монографія / Тетяна Вікторівна Тарасова. – Тернопіль: Терно-граф, 2010. – 420 с., іл.

Наукові статті у фахових виданнях:

1. Тарасова Т. В. Становлення й розвиток перших трудових об'єднань школярів у 1917-1929 рр. / Т. В. Тарасова // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 1. – С 133 – 141.

2. Тарасова Т. В. Досвід трудового самоствердження школярів у роки Великої Вітчизняної війни / Т. В. Тарасова // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 1. – С. 143 – 148.

3. Тарасова Т. В. Особистісний підхід до мотивації здорового способу життя в контексті проблеми відродження трудових об'єднань школярів / Т. В. Тарасова // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. / Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти – К., 2006. – Вип. 49. – С. 114 – 119.

4. Тарасова Т. В. Учнівська виробнича бригада: історія становлення, розвитку і пошуків у дослідженнях вітчизняних вчених та практиків / Т. В. Тарасова // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер.: Пед. науки / Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького – Черкаси, 2010. – Спецвип., ч. II. – С. 185 – 190.

5. Тарасова Т. В. Зміцнення здоров'я неповнолітніх в діяльності учнівських трудових об'єднань / Т. В. Тарасова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / СумДПУ імені Антона Макаренка. – Суми, 2010. – № 1(3). – С. 246 – 256.

6. Тарасова Т. Трудові колективи школярів як засіб превентивного виховання / Т. Тарасова // Наук. вісн. Чернів. ун-ту: зб. наук. пр./ Чернів. нац. ун-т імені Юрія Федьковича – Чернівці: Рута, 2005. – Вип.271: Педагогіка та психологія. – С. 171 – 177.

Матеріали конференцій, тези:

1. Тарасова Т. В. Профілактична роль трудових об'єднань у контексті превентивного виховання / Т.В.Тарасова // Проблеми залучення молоді до процесу прийняття рішень на місцевому і регіональному рівнях: матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 15-16 груд. 2005 р./ Ін-т проблем виховання АПН України,

Українська асоціація місцевих та регіональних влад, Програма розвитку ООН в Україні, Український національний комітет молодіжних організацій, Академія муніципального управління. – Тернопіль: Терно-граф, 2006. – С. 307 – 318.

2. Тарасова Т. В. Дотримання правил безпеки в трудових об'єднаннях школярів: ретроспективний аналіз / Т.В.Тарасова // Реалізація концепцій освіти з БЖД: сучасні проблеми та ефективність інноваційних освітніх технологій: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 22-23 лют. 2008 р. / М-во освіти і науки України, Терноп. держ. економ. ун-т, Ін-т проблем виховання АПН України, Терноп. облдержадмін., Європейська асоціація з безпеки. – С. 54. – 55.

АНОТАЦІЇ

Тарасова Т. В. Соціально-педагогічні умови становлення і розвитку трудових об'єднань школярів в Україні (XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання технологій. – Національний педагогічний університет імені М.Д Драгоманова. – Київ, 2013.

Дисертація присвячена проблемі становлення і розвитку діяльності трудових об'єднань школярів (ТОШ) упродовж XX століття. На підставі аналізу літератури і архівних джерел встановлено етапи розвитку ТОШ, осмислено і теоретично узагальнено ретроспективу вітчизняного досвіду, історичну послідовність виникнення перших учнівських виробничих бригад (УВБ) на теренах України, підтверджено державницьку позицію щодо налагодження роботи різних ТОШ; охарактеризовано види ТОШ та специфіку трудової підготовки і виховання в них учнів.

Встановлено, що розвиток ТОШ впродовж XX століття був зумовлений поєднанням ряду політичних, соціально-економічних, педагогічних, психологічних, загальнокультурних умов. Окреслені соціально-педагогічні напрями діяльності ТОШ: ціннісні, орієнтаційні, операційні, інтеграційні, профілактичні, організаційні, що сприяють координації цілеспрямованого виховного впливу на особистість школяра, набуттю ним соціального досвіду у різних видах діяльності.

У процесі дослідження доведено, що соціально-педагогічними умовами розвитку ТОШ є поєднання якісної підготовки (перепідготовка) педагогів до роботи в ТОШ з дієвістю органів самоврядування в ТОШ, активною участю особистості в демократичних процесах перетворення; забезпеченням профілактичної складової в діяльності ТОШ, відповідність змісту, форм, методів роботи ТОШ соціально-економічними вимогам суспільства.

Ключові слова: трудові об'єднання школярів, учнівська виробнича бригада, шкільне лісництво, табір праці і відпочинку, молодіжні трудові загони, шкільні ремонтні бригади, самоврядування, трудове навчання і виховання.

Тарасова Т. В. Социально-педагогические условия становления и развития трудовых объединений школьников в Украине (XX век). – Рукопись .

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения технологий. – Национальный педагогический университет имени М.Д Драгоманова. – Киев, 2013.

Диссертация посвящена проблеме становления и развития деятельности трудовых объединений школьников (ТОШ) на протяжении XX века. На основании анализа изученности проблемы установлены шесть этапов развития, доказана историческая последовательность возникновения ученических производственных бригад на территории Украины. Первое упоминание о деятельности бригады относится 40-м годам XX ст., а с лета 1960 года во всех сельских школах Украины успешно работали УПБ; с 1973 года получил всесоюзное распространение опыт создания совместных школьных ремонтно-строительных бригад. Обобщена ретроспектива отечественного опыта ТОШ; подтверждена государственная позиция, способствующая организации деятельности различных ТОШ; дана характеристика видов (ученические производственные бригады, трудовые отряды старшеклассников, школьные лесничества, школьные ремонтные бригады, звенья по выращиванию высоких урожаев, отряды юных животноводов, лагеря труда и отдыха, производственное обучение, МНВК) и специфики (массовость, добровольность, круглогодичность, применение передовых методов хозяйствования, договорная основа деятельности, единое нормативное обеспечение, моделирование системы коллективно-производственных отношений, сотрудничество, самоуправление) организации трудового обучения и воспитания учащихся в ТОШ.

Установлено, что становление и развитие ТОШ как массового социально-педагогического явления обуславливалось сочетанием ряда политических, социально-экономических, педагогических, психологических, общекультурных условий. Определены социально-педагогические направления деятельности ТОШ (ценностные, ориентационные, операционные, интеграционные, профилактические), способствующие расширению воспитательных возможностей учебного заведения и координации целенаправленного воздействия на личность, приобретение ею социального опыта в различных видах деятельности - трудовой, социально-политической, познавательной, досуговой, физкультурно-спортивной, художественной.

Практическое значение полученных результатов исследования заключается в обосновании теоретических положений и выводов, что является базисом организационно-педагогического и методического развития социально ориентированной системы трудового обучения и воспитания учащейся молодежи через функционирование различных видов ТОШ.

Ключевые слова: трудовые объединения школьников, ученические производственные бригады, трудовые отряды старшеклассников, школьное лесничество, школьные ремонтные бригады, лагеря труда и отдыха, самоуправление, трудовое обучение и воспитание.

Tarasova T. V. The Social and Pedagogical Conditions of Formation and Development of Labor Unions Of Schoolchildren in Ukraine (XX century). – Printed as manuscript.

Dissertation for a scientific degree of candidate of pedagogical sciences in speciality 13.00.02 – Theory and Methods (Labor Training). – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2013.

The thesis is devoted to the establishment and development of labor unions of schoolchildren during the XX century. Based on the analysis of problems found that stages of temporary school associations, meaningful and theoretically are generalized retrospective national experience, the historical emergence of the first true time school associations in Ukraine, confirmed the government's positions to establish the various associations; described species and specific organization of labor training pupils through the operation of such type of associations. Characterized the types of labor unions of schoolchildren and specific labor training and educative process due to schoolchildren.

In the paper found that the development of labor unions during the school XX century fueled by a combination of political, social and economic, educational, psychological and general cultural conditions.

The thesis is defined social and educational potentials labor union of schoolchildren: preventive, organizational and promoting coordination of targeting person acquiring social experience in different industries. The study proved that the pedagogical conditions of labor unions are a combination of axiology and praxiology basis with the active participation of the individual in the democratic process of transforming society, providing preventive component in labor union of schoolchildren and quality of training (retraining) teachers to work in labor union of schoolchildren.

Keywords: labor union of schoolchildren, pupils production team, school forest, camp work and leisure, youth labor units, school maintenance crews, government, labor training and education.

